
Mono versus Multi: kulturalizmi u znanosti i politici

JANKO BEKIĆ

Uvod

Govoreći o suprotstavljenim pojmovima mono- i multikulturalizma, prečesto stavljamo naglasak na prefikse *mono* (lat. jedan) i *multi* (lat. mnogo), zapostavljajući pritom samu bit problema koja se nalazi u osnovnoj riječi kulturalizam. Kulturalizam je ideja koja postulira da su pojedinci determinirani svojom kulturom, da te kulture čine zatvorene, organske cjeline, te da pojedinac nije u stanju napustiti svoju kulturu, već, naprotiv, svoje ostvarenje kao osoba može doživjeti samo unutar nje. Kulturalizam isto tako smatra da kulture mogu i moraju potraživati posebna grupna prava i zaštite, čak i onda kada krše individualna prava (Eriksen i Stjernfelt 2009).

Kulturalizam je, kao i svaki drugi *izam*, prerastao iz znanstvene teorije u političku ideologiju, a danas uspijeva i na lijevom i na desnom spektru europske politike. Dio ljevice zastupa multikulturalne stavove, dok se desnica zauzima za očuvanje monokulturalnog obilježja europske nacionalne države. No unatoč tom razilaženju oko prefiksa i jedna i druga strana polaze od krajnje konzervativnog stava da je sudbina pojedinca usko povezana s kulturom kojoj "pripada", što sasvim dobro pristaje desnoj političkoj misli, ali je nespojivo s postavkama liberalizma ili marksizma (Eriksen i Stjernfelt 2009).

Francuski filozof Alain Finkielkraut već je krajem 80-ih godina prošloga stoljeća kritizirao novi smjer Ujedinjenih naroda, optuživši ih da su popustili pod pritiskom onih koji smatraju da narodi, nacije i kulture imaju prava koja nadilaze prava čovjeka te odustali od propagiranja univerzalnih ideala prosvjetljene Europe. Finkielkraut je multikulturalni lobi okrivio i za podržavanje uskogrudnog šovinizma svake manjinske kulture (Finkielkraut 1989: 90-111). Iz toga proizlazi da je sukob mono- i multikulturalista fiktivan, dok se stvarni rascjep nalazi između pozicija kulturalizma s jedne i prosvjetiteljskog univerzalizma s druge strane.

Tvrđi i mekani multikulturalizam

Uvažavajući te i slične argumente, većina multikulturalista napustila je rigidni ili “tvrđi” stav o jednakosti svih kultura, okrenuvši se tzv. “mekanom” ili liberalnom multikulturalizmu koji tvrdi da se prava kulturnih ili manjinskih grupa mogu usuglasiti s univerzalnim ljudskim pravima, tj. s civilizacijskim dostignućima zapadnoga svijeta (što je moguće jedino u kontekstu demokratski uređenog društva). Isto tako ključne međunarodne organizacije poput UN-a i OEES-a svoje su dokumente o kulturnoj raznolikosti nadopunile stavkama koje “garantiraju” da prava grupa ne smiju biti tumačena tako da idu nauštrb prava pojedinaca (Kymlicka 2009: 46-47).

Važno je naglasiti kako takva rasprava faktički nije postojala sve do kraja 80-ih godina prošloga stoljeća te da se razbuknula tek s raspadom Istočnog bloka i paralelnim izbijanjem brojnih etnički i vjerski inspiriranih sukoba diljem postkomunističkog prostora. Nakon II. svjetskog rata, a poučena iskustvom agresivne politike III. Reicha prema susjednim zemljama s njemačkom manjinom, međunarodna je zajednica, okupljena u novostvorenim Ujedinjenim narodima odustala od Versailleskog koncepta zaštite manjinskih, tj. grupnih prava i posvetila se protekciji univerzalnih ljudskih prava, tj. prava pojedinaca. Niti Povelja UN-a iz 1945, niti Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima iz 1948. niti Europska konvencija o ljudskim pravima iz 1950. ne spominju kolektivna prava manjina, već ih zamjenjuju garancijom osnovnih građanskih i političkih prava svim pojedincima bez obzira na njihovu grupnu pripadnost (Kymlicka 2009: 29-30).

Tek je strah od etničkog čišćenja i genocida, do kojih je nakon kraha komunističke ideologije i nastanka političkog vakuuma došlo na Balkanu i Kavkazu – dakle na samoj periferiji Europe, doveo do revitalizacije pojma manjinskih prava. Ovdje moramo istaknuti kako manjinska prava nisu monolitna, nego se razlikuju za stare (etničke manjine i domorodački narodi) i nove (izbjeglice i ekonomski imigranti) manjine. Pritom je također važno dodati i to da u pogledu prava starih manjina postoji određeni konsenzus, kako među znanstvenicima tako i među samim političarima. Problemi se očituju kad je riječ o kolektivnim pravima novih manjina, pogotovo imigranata. Razlozi su za to dvojaki: kao prvo, od imigranata se (kao novih pridošlica) očekuje da se integriraju u kulturu zemlje domaćina, dok se za pripadnike starih etničkih manjina smatra da su već (koliko-toliko) integrirani. Osim toga imigranti (opet za razliku od pripadnika starih manjina) najčešće dolaze s drugih kontinenata i vrlo često ispovijedaju druge vjere, pa su razlike između njih i domicilnog stanovništva, sasvim logično, veće.

Monokulturalisti, ukoliko su uopće spremni da ih prihvate kao građane svoje države, od imigranata zahtijevaju asimilaciju, dakle potpunu apsorpciju pojedinca, i grupe kojoj pripada, u većinsku/dominantnu kulturu. Multikulturalisti, s druge strane, odbacuju taj pristup opisujući ga kao imperijalistički, šovinistički i rasistič-

ki, tražeći od države i društva kulturni pluralizam, koji se pak može definirati na različite načine. Najradikalniji među multikulturalistima smatraju da pripadnici novih manjina, ukoliko to ne žele, ne moraju naučiti službeni jezik države koja ih je prihvatila. Isto tako za djecu imigranata zahtijevaju nastavu na materinjem jeziku, a za njihove roditelje izuzeće iz pravnog sustava države kada se radi o pitanjima obiteljskog (pa čak i kaznenog) prava.

Multikulturalizam i žene

Takvo ekstremno poimanje multikulturalizma posebno je problematično za feministkinje i borce za ženska prava općenito. Feministkinja Susan Moller Okin u svom kulturnom eseju "Je li multikulturalizam loš za žene?" ("Is Multiculturalism Bad for Women?") upozorava na činjenicu da zagovornici očuvanja i promicanja kulturnih identiteta u demokratskim liberalnim društvima kulturne grupe poimaju kao monolitne, pridajući previše pozornosti razlikama između grupa, a premalo onima unutar njih samih. Drugim riječima, pobornici kulturalizma namjerno ili nenamjerno zanemaruju drugorazredan položaj žena u mnogim svjetskim kulturama. Za razliku od kulturalista, koji tvrde da je za razvoj samopoštovanja najvažnija pripadnost određenoj kulturnoj grupi, Moller Okin smatra da je barem jednako važan i status koji osoba ima u grupi. U svom zaključku ona piše: "S feminističke točke gledišta nije nipošto jasno da manjinska prava predstavljaju 'dio rješenja'. Ona bi, naprotiv, mogla pogoršati problem. U slučaju patrijarhalnije manjinske kulture u kontekstu manje patrijarhalne većinske kulture ne može vrijediti argument da ženske pripadnice manjinske kulture... imaju interesa u njezinu očuvanju. Doista, one bi *može* puno bolje proći ukoliko kultura u kojoj su rođene nestane... ili, bolje, bude ohrabrena da se reformira tako što će učvrstiti jednakost žena..." (Moller Okin 1999).

Iako nipošto nije rezerviran za islam, taj se problem zbog globalne raširenosti islamske vjere i zbog fenomena zvanog *hidžab*¹ najčešće analizira u kontekstu druge najveće religije na svijetu. I doista, u 4. poglavlju svete knjige *Kur'an* nedvosmisleno piše: "Muškarci upravljaju (*i vode brigu o*) ženama, jer je Allah odlikovao (*i uzdigao*) jedne iznad drugih i jer oni (*muškarci*) troše svoje imetke (*za izdržavanje žena*). Dobre žene su pokorne (*Bogu*)... A one (*žene*) za koje se bojite da će biti nepokorne, savjetujte ih, ostavite ih u posteljama (*ne prilazite im*) i istucite ih; a ako vam se pokore, ne iznalazite protiv njih nikakva načina (*da im učinite nasilje*). Zaista je Bog uzvišen (*i velik*)" (*Kur'an Časni* 1974: 109). Slične stavke upitnog rodno sadržaja nalazimo i u svetim knjigama drugih svjetskih religija, iz čega proizlazi da vjerske doktrine – vrlo često u samim osnovama kultura – nisu bezuvjetno kompatibilne s vrijednostima ili, jasnije rečeno, s ustavom i zakonima demokrat-

¹ Propisno odijevanje žena koje podrazumijeva pokrivanje cijelog tijela osim lica i šaka.

skih liberalnih (i sekularnih) društava koja jednakost spolova doživljavaju kao jedno od ključnih civilizacijskih dostignuća.

Jedno od mjesta gdje se sve češće zanemaruju ta dostignuća jesu sudovi diljem Europe, na kojima se već ustalila praksa da uzimaju u obzir tzv. "kulturalnu obranu". "Ubojicama iz časti", dakle ubojicama svojih supruga, sestara i kćeri, kao olakotna okolnost uzima se njihovo kulturno nasljeđe, pa umjesto za teško ubojstvo bivaju osuđeni za ubojstvo na mah i samim time na puno kraću zatvorsku kaznu. Ta vjerojatno najmorbidnija manifestacija multikulturalizma u izravnoj je suprotnosti s univerzalnom idejom da su svi ljudi jednaki pred zakonom, a ženske pripadnice manjinskih grupa dovodi u direktnu opasnost da postanu žrtve obiteljskog nasilja (West 2005: 42-44).

Između sukoba i stapanja

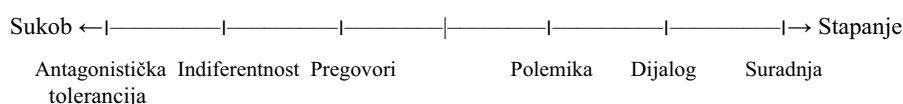
Neki znanstvenici i političari, koji se nikako ne mogu svrstati u kamp ksenofoba ili rasista, idu i korak dalje, dovodeći multikulturalne politike u vezu s još jednim zlom 21. stoljeća – terorizmom. Govoreći u jeku bombaških napada u Londonu, predsjednik Komisije za jednakost i ljudska prava (tada Komisija za rasnu jednakost), tamnoputi laburist Trevor Phillips istaknuo je: "U proteklih nekoliko godina previše smo se usredotočili na 'multi', a premalo na zajedničku kulturu. Naglašavali smo ono što nas razdvaja umjesto onog što nas spaja. Dopustili smo da tolerancija prema raznolikosti preraste u izolaciju pojedinih zajednica, u kojima neki smatraju da treba primjenjivati zasebne vrijednosti... Fragmentacija našeg društva na osnovi rase i etniciteta katastrofa je za sve nas. Upravo je zato najvažniji ishod ovogodišnjih događaja nova odlučnost da spojimo naše ljude i da ih podsjetimo što to znači biti Britanac" (Phillips 2005).

Phillips pojam *Britishness* (britanstvo) opisuje kroz tri elementa: 1. privrženost demokraciji, slobodi govora i jednakosti; 2. zajednički jezik, pristojno ponašanje i briga za djecu² i 3. očuvanje individualnih, ponekad ekscentričnih životnih stilova. Rekavši to, Phillips razrađuje tri osnovne značajke integriranog društva, a to su: 1. jednakost: svi imaju pravo na jednak tretman i nitko ne smije očekivati privilegije zbog svog porijekla;³ 2. sudjelovanje: sve grupe sudjeluju u donošenju odluka, ali i snose odgovornost za funkcioniranje društva i 3. interakcija: nitko ne smije biti zarobljen unutar vlastite zajednice, a rasa i etnicitet ne smiju biti prepreka pri ostvarivanju poslovnih kontakata ili prijateljstava (Phillips 2005).

² Naglasak na zajedničkom jeziku nikako se ne bi svidio multikulturalistima, koji inzistiraju na višejezičnosti, pogotovo u državnim institucijama.

³ Ta je točka dijametralno oprečna zahtjevima multikulturalista, koji traže afirmativnu akciju za pripadnike manjina.

Upravo je treća Phillipsova točka o interakciji ključna za iznalaženje onog zajedničkog, uz istovremeno očuvanje raznolikosti. Srpski sociolog religije Milan Vukomanović izradio je u tom pogledu vrlo korisnu shemu koja uzima u obzir sve oblike interakcije između dviju kulturnih grupa:

U ovoj shemi krajnosti sukoba i stapanja predstavljaju nepoželjne odnose jer je ishod obiju nestajanje jedne kulture (u sukobu jedna kultura na nasilan način “briše” drugu, dok u stapanju od dviju kultura nastaje jedna, što također znači gubitak). No najpoželjniji odnos svakako je onaj bliži stapanju, a sastoji se od dijaloga i suradnje (Vukomanović, u: Đorđević, ur. 2008: 131-138).

Dijalog i suradnja posljednjih su nekoliko godina postale ključne riječi u pristupu Europske Unije tematici kulturnog pluralizma, a interkulturalizam kao pojam, ali i kao politika, polako ali sigurno istiskuje multikulturalizam iz javne sfere. Za razliku od svog prethodnika interkulturalizam naglašava zajedničke momente raznih kultura i angažiran je u izgradnji građanskog društva baziranog na vrijednostima individualne slobode i ljudskih prava. Ukratko, interkulturalizam je manje kulturalistički nastrojen od multikulturalizma te je u stanju akomodirati argumente i zahtjeve univerzalista. Ako te pojmove stavimo u kontekst Vukomanovićeve sheme, dolazimo do zaključka da multikulturalizam ostaje zarobljen u polovici bližoj sukobu, dok je interkulturalizam, zasnovan na dijalogu i suradnji, puno bliži stapanju.

Zaključak

Iz današnje perspektive možemo reći da je “tvrđi” multikulturalizam kao politički projekt doživio poraz. Teroristički napadi u Londonu pokazali su koliko je lako radikalizirati muslimansku mladež, rođenu i odgojenu u Europi, u uvjetima segregacije kakvu zastupa rigidni multikulturalizam. S druge strane, slučaj krvavih nereda u useljeničkim predgrađima velikih francuskih gradova 2005. godine pokazao je kako istinske integracije ne može biti sve dok postoje golemi ekonomski dispariteti između domicilnog i doseljenog stanovništva.

U našem neposrednom susjedstvu taj se problem manifestira na drugačiji način. Bosna i Hercegovina, ratom osakaćena zemlja podijeljena između tri konstitutivna naroda, na dva entiteta (i jedan distrikt) te na bezbroj kantona, nastoji biti Švicarska Balkana, ali za razliku od alpske federacije ne posjeduje zajednički set vrijednosti niti jasnu viziju zajedničke budućnosti.

Ideološki Berlinski zid davno je srušen, ali od njegovih su cigli sagrađeni nebrojeni novi zidovi koji ljude dijele po rasnoj, etničkoj, jezičnoj i vjerskoj pripadno-

sti. Ti zidovi mogu biti stvarni, poput onog između Izraelaca i Palestinaca, ili birokratski i psihološki, poput onog u BiH, ali učinak im je isti: oni sprečavaju izgradnju zajedničkog civilnog društva utemeljenog na vrijednostima kao što su individualne slobode, ljudska prava i jednakost svih pred zakonom.

Multikulturalizam se u tom kontekstu više pokazao kao dio problema nego kao dio rješenja, a njegova predmoderna komponenta prečesto je zasjenjivala njegovu deklariranu postmodernističku orijentaciju.

Pouka netom minolog desetljeća jest da integracija nema alternativu. Velika većina društvenih znanstvenika koji proučavaju tu tematiku jedinstvena je u ocjeni da ona ne smije imati predznak asimilacije i gubitka kulturnog identiteta, ali da mora biti prepreka putu u getoizaciju i stvaranju odvojenih zajednica koje su u najbolju ruku antagonistički "tolerantne" ili indiferentne jedna prema drugoj, a u najgorem slučaju ulaze u sukob. Stoga ključan pojam mora postati adaptacija, a ona istovremeno podrazumijeva zadržavanje specifičnog kulturnog identiteta te spremnost prihvaćanja zajedničkog jezika i zajedničkih vrijednosti bez kojih ne može biti ni dijaloga ni građanskog društva.

LITERATURA

- Eriksen, Jens-Martin/Stjernfelt, Frederik, *Culturalism: Culture as political ideology*, preuzeto 1. studenoga 2009. s: <http://www.eurozine.com/articles/2009-01-09-eriksenstjernfelt-en.html>.
- Finkielkraut, Alain, 1989: *La Défaite de la pensée*, Gallimard, Pariz.
- Kymlicka, Will, 2009: *Multicultural Odysseys*, Oxford University Press, Oxford.
- Kur'an Časni*, 1974, Stvarnost, Zagreb.
- Moller Okin, Susan, *Is Multiculturalism Bad for Women?*, preuzeto 15. listopada 2009. s: <http://www.bostonreview.net/BR22.5/okin.html>.
- Phillips, Trevor, *After 7/7: Sleepwalking to segregation*, preuzeto 20. listopada 2009. s: <http://www.humanities.manchester.ac.uk/socialchange/research/social-change/summer-workshops/documents/sleepwalking.pdf>.
- Vukomanović, Milan, 2008: How to Understand and Study Religious Diversity Today?, u: Đorđević, Dragoljub (ur.), *The Sociology of Religion in the Former Yugoslav Republics*, JUNIR, Niš.
- West, Patrick, 2005: *The Poverty of Multiculturalism*, Civitas Institute, London.